

жығады. Оның ессиз қалғанын көріп оны сүйреп Кегейли каналына таслап жибереді.

Мине гүрриң ұақыялары ұсылай шешіледі.

«Француз әтириниң ийиси» гүрриңінде жәмийетимизде көп ушырасатуғын тонаўшылық жынаятын баянлап беріуіге хәм ондағы образлардың исенимли сүўретлениўине ересе алған. Гүрриңдеги тонаўшылық ұақыясы былай баянланады: Әлийма Арқа автовокзалдың жанында, өз үйине баратуғын көшениң басына автобустан түсіп қалды. Ол хеш нәрседен хабарсыз жүрип баратырып, өзиниң изинде биреўдиң бираз тезлеў жүрип киятырғанын байқады. Көшеден ким жүрмейди? Ол дыққат аўдармастан жүрсе де өзине жүдә жақын келип қалған ер адамға бурылып қарап үлгерди. Спорт топпысын басып кийип алған бул адам шеп қолы менен Әлийманың норка малақайын басынан жулып алып, сол ұақытта асылмақшы болған оны оң қолы менен бир урып, қаша жөнелди. Үстинде көгис пахталы гүрте бар сыяқлы.... [4:138].

Буннан соң шығарма ұақыясы усы тонаўшылық жынаятының ашылыўы менен алып барылған хәрекетлер менен раўажландырылып барылады. Солай етип жазыўшы гүрриң ұақыяларында жынаяттың ашылыўын: Потруль-пост ротасының старшиналары Ғайбулла менен Жеткербайлар арқа автовокзалда өткенкеткенлерди бақлап турып көк гүрти кийгени Наменбайға:- Наменбай жора, тақыр жерде букпай-ақ қой, малақайды таўып бер.... Гүртиңнің дөгерегинен француз әтир суўының ийиси шығып тур. Сен малақайды қойныңа мыжымырлап тыққансаң. Мен бағана сениң

ық жағында турып-ақ усы ийисти сезип сени ирким. [4:139].

Демек, бул жерде жынаяттың ашылыўы ушын кишкене деталь сыпатында француз әтириниң ийисинен пайдаланыў арқалы-ақ үлкен бир жынаяттың ашылғанын жазыўшы шеберлик пенен сүўретлеп бергенлигиниң гүўасы боламыз. Мине бул жынаятты ашыўдағы жазыўшының шеберлиги, тапқырлығынан дерек береді.

Шеберлик – бул жазыўшының турмысты терең билиўи, халық өмирине қызғын араласыўы, адам характериниң түрли-түрли өзгешеликлерин билиў, түрли психологиялық халатларды бастан кешириў, хәттеки көз бенен көриў негизиндеги үлкен излениўшиликлер менен пайда болады хәм раўажланады.

Және де бул оқыў, көп билиў, адамлар арасында болып, олар менен хәккеўилден сырласыў негизинде сәўлелениўи менен белгиленеди.

Хәр қандай гүрриңди жазыўда автордың биринши нәўбетте жынаяттың жүз беріу халатын хәм олардың ашылыў, изертлениў жағдайларын терең билиў, тема хәм идеяның бирликтеги ашылыўы, форма менен мазмун бирлигиниң сақланыўы, сөзлерден дурыс пайдаланыў, ықшамлық, образлардың ашылыўындағы анықлық, сүўретлеўдиң шынлыққа тийкарланыўы, көркем шығармадағы бир пүтинлик, көркемликтің жүзеге келиўи керек болады. Жазыўшы, мине, усылардың хәммесине итибар беріуи, турмысты терең билиўи, өзлестириўи арқалы шеберликтің сырларын дөретиўшилигинде айқын кәлиплестирип барған. Буны биз Ж.Өтениязовтың жоқарыда биз талқыға алған хәр бир гүрриңинен көріп өтсек болады.

Әдебиатлар

1. Алламбергенова П. Терең идеялы, көркем гүрриңлер керек. // «Әмиўдәрәя». – Нөкис: 1991. №10. 78-б.
2. Қытайбекова З. Мустақиллик дәври қорақалпоқ хикоялариниң поэтикаси. Дисс. (PhD) 2019.
3. Сагидуллаева Ж. Қарақалпақ повестьлеринде стильлик изленислер (1980-жыллар повестьлері мысалында). – Нөкис: 2010, 114-б.
4. Отениязов Ж. Урланған сейф. – Нөкис: 2022.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қорақалпоқ прозасидағы хикоя жанрида детектив шакллариниң қўлланилиши кўриб чикилади. Мустақиллик дәврида қорақалпоқ адабиётиниң йирик адиблари асарларидан мисоллар олинди.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается использование детективных форм в жанре повествования в каракалпакской прозе. В период независимости были взяты примеры из произведений великих писателей каракалпакской литературы.

SUMMARY. The article examines the use of detective forms in the narrative genre in Karakalpak prose. During the period of independence, examples were taken from the works of great writers of Karakalpak literature.

ҚАРАҚАЛПАҚ БАЛАЛАР ПОЭЗИЯСЫНДА ҒӘРЕЗСИЗЛИК ЖЫЛЛАРЫНДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚОСЫҚЛАРДЫҢ ӨЗГЕШЕЛИКТЕРІ

Е.Атабаева – магистрант

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: балалар поэзияси, тематика, дидактик қўшиқлар, дидактик ғоялар, ритмика, афоризмлар.

Ключевые слова: детская поэзия, темы, дидактические песни, дидактические идеи, ритмы, афоризмы.

Key words: children's poetry, themes, didactic songs, didactic ideas, rhythms, aphorisms.

Ғәрезсизлик жылларында қарақалпақ балалар поэзиясының тематикалық өзгешелигине қарай, шайырлардың қосықтарының ритмикалық жақтан жаңлап турыўын, және тәрбиялық күшиниң үлкен әхмийетке ийе екенлигин көремиз.

Бул поэзиялық шығармалардың тематикалық топарлары ишинде Дидактикалық қосықлар айрықша әхмийетке ийе болып, өз алдына бир топар сыпатында ажыралып турады. Биз бул өзгешеликтерди қарақалпақ шайырларының көплеген қосықларында көрсек болады. Мәселен:

Дидактикалық тематикаға байланыслы Тәжетдийн Сейтжановтың «Ақылға салып адымла» қосығында:

Тил табысып әдептен,

Адам менен адам бол.

Еки жаман әдеттен,

Хәр қашан да аман бол.

Ямаса «Асқынлаў төмен қаратар» қосығында:

Басқаны кем деп санама,

Ақыллы шығар сеннен де,

Адамнан адам қалама,

Төрлемек болса тереңге [4:14].

Келтирилген қосық қатарларында даналық, ақыл-нәсият беріу мақсетинде жасларды өмирдеги хәр қыйлы қыйыншылықтарға шыдаўға оларды жеңип куўанышқа бөленіўге, турмыста қыйыр-шыйыр ұақыялар болатуғынлығын, бірақта жаслардың сол қыйыншылықтарды жеңип өз мақсетлерине ерисиўи ушын гүреске бел байлаўы керек екенлиги түсиникли түрде берилген. Жүзден жүйрик, мыңнан тулпар шыққанындай адамда бир-биринен зыят болып, оларды кемситиўге болмайтуғынлығын атап өтеди.

Ал, Толыбай Қабуловтың «Баламның баласына» қосығында:

Хеш қашан шекленбе,

Келе бер расынан,

Әлемде аўыр зат жоқ,

Адамның гүнасынан.

Пайдалы жай излеме,

Биреўдиң панасынан,

Суў көрсен, сайыз деме,

Кешпей сай-саласынан [3:3].

Көринип турғанындай, бул қосықта жаслардың билимли, дана болыўы тек олардың жеке мәпи ушын ғана

емес, ал улыўма халық ушын, жәмийет ушын зәрүр екенлигин айтып өтеди. Ҳадаллық жаксы, ҳарамлық гүна, пайдалы, зыянлы, жаксы, жаман ҳаққындағы түсиниклерди өзлестириўи, жасы үлкенлер тәрәпинен мәпин гөзлейтуғын мүнәсибетлер менен «соқлығысып» өзиниң унамлы образын өзинде сақлап қалыў менен бирге беккемлеўге тийкарланған.

Дүйсенбай Дәўлетбаевтың «Ағаның айтар ақылы» қосығында:

Алпыс еки наманы,
Шалып ойнап жасыннан,
Маржан сөзди дизгендей,
Ақыл шықсын басыннан.
Елдің ғамын ойлаған,
Азамат болып сен ойна,
Сахра – шөлди жайнатқан,
Бағман ата болып ойна [2:5].

Илимли адамлардың мийнети ардақланып даңққа бөленеди. Шайыр жасларды оқыўға, билим үйрениўге шақырып, илим үйрениўде кунт пенен қызығып, билимнің шоққыларын ийлеген адам бәрқулла қатарынан алда болатуғынлығын уқтырады.

Әнжим Бекбергенованың «Әдепли бол» қосығында:

Оқы балам, ақыллы бол,
Ақыллы өнип-өседі,
Досларыңа бир сөзли бол,
Хүрметлейди сонда сени.
Устаз сөзин еки етпе,
Жалғаўларға ерип кетпе,
Ериншеклик жаксы емес,
Өкинишке қалып жүрме [1:3].

деген мақсет пенен шайыр дүньяның барлық сырлары хәм биймәлим нәрселер билимнің күши менен ашылғанлығын айта келип, ақыллы адамлар көп нәрсе-

лердің маңызын түсинип, соның нәтийжесинде пикир жүргизетуғын, қанаатланатуғын, зийрек инсанларға айланып абыройға ерисетуғынлығын қосықтың мазмұнында сүўретлеп бере алған. Балаларға устазларын хұрмет-иззет етиўди, досларға садықлық пазыйлетти, жаманнан қашыў усаған түсиниклерди синдиреди. Жалқаўлық, ериншеклик қәсийетлерин жасларға жараспайтуғынлығы, оның ақыбети өкинишке алып келетуғынлығын сөз етеди.

Хожан Үббиниязовтың «Улыма тилек» қосығында:

Еркин ушлап бойынды,
Ойнайтуғын заман бул,
Шынық, өсир ойынды,
Қулласы, нағыз адам бол!
Дак түспесин намысқа,
Қатардан хәргиз қалыспа,
Туўылған жериң қуғансын,
Алда бол барлық жарыста [5:10].

деп баланың ой-өрисиниң раўажланыўында ойынның әхмийетин және балалардың денесин шынықтырыў менен бирге ақылын өсирип, мийнетке көнликпелерин де, тәрбиялайтуғынлығын балалардың көз алдына сәўлелендирип бере алған. Ар-намыс, қатарының алды болыўын, туўылған жери ушын жанын да аймаў кереклигин балаларға үгит-нәсиятлайды.

Улыўма жуўмақтастырап айтқанда, XX әсирдің ақыры ХХІ әсирдің басындағы қарақалпақ балалар поэзиясындағы шайырлардың дидактикалық қосықтарында қолланылған афоризм усылындағы сүўретлеўлер балалардың дүньяға деген көзқарасын қызығыўшылығын раўажландырыў менен бирге, турмысылық ўақыяларға сүйенген ҳалда, поэтикалық тил менен салыстырмалы дәрежеде, китап оқыўшыларына тәсирли, көркем етип жеткерип бере алған.

Әдебиятлар

1. Бекбергенова Ә. Пал балам. –Нөкис: «Қарақалпақстан». 1996, 3-б.
2. Дәўлетбаев Д. Жаманлыққа жаксылық. –Нөкис: «Қарақалпақстан». 1996, 5- б.
3. Қабулов Т. Пәндиў нәсият. –Нөкис: «Қарақалпақстан». 1995, 3-б.
4. Сейтжанов Т. Гүмис қоңыраў. –Нөкис: «Қарақалпақстан». 1997, 14- б.
5. Үббиниязов Х. Ақ таўық. –Нөкис: «Қарақалпақстан». 1996, 10-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолада мустақиллик дәври Қарақалпақ балалар шеърлятидағы дидактик мазмундағы кўшиқлар таҳлили қилинған. Шүнингдек, ушбу кўшиқлардағы тағлим ва тарбиявий аҳамиятта эга ғоялар ҳақида батафсиз сўз юритилған.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются дидактические песни в каракалпакском детском шарияте периода независимости. Также подробно обсуждаются идеи воспитательного и воспитательного значения в этих песнях.

SUMMARY. The article analyzes didactic songs in the Karakalpak children's sheria of the period of independence. Also, the ideas of educational and educational importance in these songs are discussed in detail.

КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТТЫҢ РАҰАЖЛАНЫҰЫ ХӘМ КӨРКЕМ МЕТОДЛАР

М.Д.Бекбергенова – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: бадий метод, реализм, реализм методи турлари, классицизм, романтизм, бадий тасвирлаш, асарлар.

Ключевые слова: художественный метод, реализм, виды метода реализм, классицизм, романтизм, художественное изображение, произведения.

Key words: artistic method, realism, types of method realism, classicism, romanticism, artistic image, works.

Көркем әдебият өз раўажланыў тарийхында хәр түрли сүўретлеў усыллары тийкарында қәлиплести. Әдебият теориясында көркем усылды метод деген термин менен атайды. Метод – таныў (познание) хәм изертлеў (исследование) деген мәнисти аңлатады. «Көркем әдебият дүньяны таныўдың бир формасы сыпатында өзиниң методына ийе болады. Анығырақ айтқанда, көркем әдебият сыртқы дүньяны қалай болса солай көрсетпестен, оны терең үйренип, ой-пикир елегинен өткерип сәўлелендиреди» [2:130].

Дөретиўшилиқ көркем усыллар яки болмаса метод реализм, романтизм, классицизм, хәм оның түрлери ағартыўшылық реализм, критикалық реализм хәр қыйлы әдебий ағымлар барокко, рококо, сентиментализм, натурализм, модернизм хәм т.б. белгили. Көркем әдебияттың тийкаргы предмети – адам. Жазыўшылар көркем әдебиятты адамтаныў деп атаған. Соның ушын да, көркем шығармаларда сүўретленетуғын тәбият, хайўанатлар, затлар, инсанның ойлары, сезимлери хәм кеширмелери менен биргеликте көркем дөретпениң идеялық- көркемлик мазмунын қурайды [1:23].

Жәхән әдебияты тарийхынан белгили болғанындай, көркем дөретиўшилиқ усылы (творческой метод) пайда болыўы хәм қәлиплесиўинде узақ тарийхий жолға ийе. Антик дәўириндеги әдебиятта белгили дөретиўшилиқ усыл болмағаны менен реализм методдың элементлериниң ушқынлары болған. Бул әдебиятта ўақыяларды таңлап алыў принципери халықтың өмириндеги улыўмалық характерли мәселелерден келип шыққан [1:318].

Гомердің «Илиада» эпосында Спартаның патшасы Менелайдың ар-намысы – бул Ұатанының ар-намысы деп түсиниледи. Сол ушын да патшалықтағы барлық халық ўәкиллери Трояға қарсы хұжимге жәмлеседи. Бул дәўирде Ұатанды қорғаўда халықты бириктириў идеясы әхмийетли болған.

Ояныў дәўириндеги Европа әдебиятында реализмнің тийкаргы белгиси гуманистлик идеялардың жетекши орынды ийлегенлиги. Франциядағы гуманистлик әдебиятының ўәкили Франсуа Рабленнің ертек сюжети тийкарында жазылған «Гаргантюа хәм Пантагрюэль» романында инсан еркинлиги, адамның